

ESSÄ | SKOLAN

Vad vi kan lära från skolorna i gettot

Av Henrik Jordahl • Publicerad den 22 oktober, 2018
Visa sammanfattning

Den amerikanske ekonomen Thomas Sowell har noterat att några få amerikanska skolor med svarta elever uppnådde utmärkta studieresultat från slutet av 1800-talet och fram till 1960-talet. Dessa skolor – varav många låg i getton – lyckades överträffa omkringliggande skolor med vita elever från starkare socioekonomiska förhållanden. Sowell, själv afroamerikan, noterade systematiska sociala mönster bland dessa skolor: Det han kallar *patterns of black excellence*.

Vad kännetecknar en bra skola? Hur blir skolor bättre? Och hur kan så många elever som möjligt få gå i bra skolor? För den som vill stärka svenska elevers utbildning är sådana frågor om *skolkvalitet* centrala. Men trots att utbildning länge har varit en av de frågor väljarna betraktar som viktigast, har intresset för just skolkvalitet varit svalt.

Vad är det då som kännetecknar skolor med hög respektive låg utbildningskvalitet?

I Sverige betraktas segregerade skolor där de flesta av eleverna har invandrabakgrund regelmässigt som problemskolor i stort behov av stöd. I USA görs liknande betraktelser. Det är lätt att måla upp bilden av en stökig och osäker amerikansk skola i ett fattigt område utan vita elever.

Men skolor kan fungera väl också under sådana förutsättningar, vilket den amerikanske ekonomen **Thomas Sowell** har noterat. Sowell beskriver hur några få amerikanska skolor med svarta elever uppnådde utmärkta studieresultat från slutet av 1800-talet och fram till 1960-talet. Dessa ”svarta skolor” lyckades överträffa omkringliggande skolor med vita elever från starkare socioekonomiska förhållanden. [1] Sowell, själv afroamerikan och som genomgående intresserat sig för etniska minoriteters villkor, tyckte sig se systematiska sociala mönster bland dessa skolor – *patterns of black excellence*. Dessa extraordinära skolor var olika på många sätt, men alla var lugna och välordnade utan stök och bråk. Rektorer och lärare levde för sitt arbete och lärarna lyckades kombinera ömsinhet med hårda krav. Några av skolorna låg i områden som skulle kunna beskrivas som getton, vilket ger deras framgång en speciell lyskraft. En skillnad från dagens skolklimat var att andelen stökiga elever hölls nere både genom en viss självselektion, och genom att elever flyttades till specialklass eller till mer yrkesinriktade skolor om deras agerande var för störande för andra barn. Sowell menar att upprätthållandet av ordning är centralt för att uppnå hög skolkvalitet. Disciplin i skolan har dock länge varit kontroversiell både i USA och Sverige.

För mig har acceptansen av oordning i skolan alltid varit svår att begripa. Som barn fick jag uppleva hur min lågstadielklass genom ett trolldrag gick från kaos till harmoni när klassens värsta bråkmakare försvann. Stök och bråk är också skadligt när man betänker lärarnas situation. Risken är uppenbar att kunniga och kompetenta lärare överger en skola – eller till och med läraryrket – om de inte ges förutsättningar att upprätthålla ordning i sina klasser.

Att styra mot kvalitet

Som man kan förvänta sig utgör skolors styrning och ledning en viktig faktor bakom deras utbildningskvalitet. Under det senaste decenniet har en forskargrupp under ledning av **Nicholas Bloom** och **John Van Reenen** publicerat flera artiklar om användningen av moderna metoder för styrning och ledning i fler än 20 000 organisationer i 35 länder. Några av dessa studier behandlar utbildning, och kartlägger användningen av grundläggande managementmetoder inom skolors verksamhetsstyrning,

uppföljning, målstyrning och personalhantering. De flesta av dessa managementmetoder är allmängiltiga, till exempel metoder för att attrahera, utveckla och behålla talanger och nyckelpersoner. Några av metoderna är speciellt anpassade till skolor, till exempel standardiserad planering av undervisningen. Metoderna bedöms efter en måttstock av *best practices* och därigenom skapas ett index för skolors managementkvalitet. Detta index för managementkvalitet har sedan jämförts med elevernas utbildningsresultat vid 1 800 skolor i Brasilien, Indien, Italien, Kanada, Storbritannien, Sverige, Tyskland och USA. [2]

Sambandet mellan styrning och ledning och elevernas utbildningsresultat visade sig vara starkt positivt. Det var mer än tio gånger så starkt som sambandet mellan klasstorlek och elevresultat, samt mer än dubbelt så starkt som sambandet mellan lärartäthet och elevresultat. Det vill säga: Klasstorlek och lärartäthet tycks vara mindre viktiga faktorer för att förklara elevens resultat, än styrning och ledning.

För de 88 svenska skolorna i studien användes meritvärde i nionde klass och andel behöriga elever till gymnasiet. Svenska elevers betyg är visserligen inte helt tillförlitliga som kvalitetsmått, å andra sidan var sambandet mellan managementkvalitet och studieresultat som starkast i England där de mest tillförlitliga måtten på utbildningskvalitet finns tillgängliga.

En liknande italiensk studie bekräftar resultaten. Genom en reform av rektorstillsättningar år 2006 började italienska rektorers managementfärdigheter utvärderas. Med hjälp av denna reform visar studien att högre managementkvalitet ger förbättrade elevresultat i matematik. [3] Det verkligen intressanta med dessa studier är att skolor inte är så artfrämmande som en del vill få det till. Samma managementmetoder som fungerar i näringslivet fungerar också i skolan.

Amerikanska studier med ännu tydligare fokus på utbildning pekar i samma riktning. Harvardprofessorn Roland Fryer har i flera studier av skolor i New York och Houston visat att elevresultaten stärks när skolor systematiskt arbetar med återkopplingar från läraren, datadriven undervisningsplanering, lärarledda smågrupper (så kallad *tutoring*), utökad undervisningstid och höga förväntningar på eleverna. Uppemot hälften av skillnaderna i skolors uppmätta effektivitet tycks kunna förklaras av sådana arbetssätt. Metoderna kan sammanfattas under etiketten ”No Excuses”, ”inga ursäkter”, som brukar användas för att beskriva striktare beteenderegler än vad som är vanligt i svenska skolor. Mest uppmärksammade har de så kallade KIPP-skolorna blivit (där KIPP står för *Knowledge is Power Program*). De första av dessa amerikanska friskolor öppnade 1995 och har uppvisat väldigt starka elevresultat. Alla elever gynnas av KIPP-effekten, men det är elever med svag studiebakgrund som har haft störst nytta av skolornas höga krav och goda ordning. [4]

Nätverket av KIPP-skolor har vuxit snabbt och består nu av 99 skolor med över 26 000 elever. Dessa skolors målmedvetna arbete står i bjärt kontrast till många av de idéer som har genomsyrat svenska skolor i decennier. Den famösa debattartikel där den då blivande utbildningsministern Gustav Fridolin lovade att rädda skolan på 100 dagar kan nästan läsas som en antites till idén att lärarna bör ställa krav på eleverna. [5] För att rädda den svenska skolan framhöll Fridolin sådant som att ”när vi låter små barn leka låter vi dem också lära” och att ”ofta är det i de estetiska ämnena vi finner ledtrådarna för att utvecklas också i matematik eller språk”. Den bistra sanningen är nog i stället att om man räknar i fler timmar blir man bättre i matematik och om man läser fler timmar blir man bättre i språk. Mer undervisningstid ger resultat, förutsatt att eleverna koncentrerar sig på uppgiften.

Ett motarbetat kvalitetsalternativ

Till skillnad från nästan alla andra skolor i Sverige har Internationella Engelska Skolan (IES) tagit till sig idéerna bakom de amerikanska No Excuses-skolorna. Dessa idéer och arbetssätt har uppenbarligen varit efterfrågade; på 25 år har IES vuxit till att omfatta 36 skolor med 26 000 elever och mångdubbelt fler barn i kö för en framtida plats. Förutom det engelska språket står IES för ”a safe and orderly school environment” och ”high academic expectations and aspirations”. Ända sedan starten har IES fungerat som en tillflykt från den oordning och kravlöshet som har kännetecknat många skolor i Sverige. Detta har emellertid inte gillats av politiker och skolbyråkrater.

I en jubileumsbok med anledning av Internationella Engelska Skolans 25-årsjubileum ger **Barbara** och **Hans Bergström** en rad exempel på hur IES konsekvent har motarbetats av det rådande skoletablissemanget. [6] [Redaktörens anmärkning: Hans och Barbra Bergströms stiftelse var en av Kvartals ursprungliga gävogivare.] Strax efter millennieskiftet motsatte sig både Skolverket och den socialdemokratiska skolministern Ingegerd Wärnersson de skriftliga omdömen som delades ut till IES elever. Dessa omdömen ansågs vara alltför ”betygslika”. Man kan nästan inte tro det, men Skolverket slog även ner på IES förslag till sommarläsning inför skolstart. Att rekommendera de blivande eleverna att läsa *Den siste mohikanen* på engelska ansågs strida mot ”öppenhetskravet”. Några år senare siktade Skolverket in sig på att en del av undervisningen gavs på engelska och att det var onödigt att rekrytera engelskspråkiga lärare utomlands när tillräcklig kompetens stod att finna i Sverige. En sådan omsorg om svengelsktalande språklärare går förstås ut över elevernas möjligheter att tala ett främmande språk med någon som har det som sitt modersmål.

På samma sätt har Skolinspektionens granskningar av IES genomgående varit kritiska och tvingat skolan att inta försvarsställning. I ett beslut för IES skola i Uppsala 2013 kan man läsa att några ordningsregler för elevernas klädsel och utseende inte bör förekomma. Ett starkt ställningstagande för maximal personlig frihet med tanke på det tvång som skolplikten ändå innebär. Man kan tillägga att det inte råder någon större brist på skolor utan någon klädkod för elever som föredrar att bära shorts, rasistiska symboler eller heltäckande slöja (tre verkliga fall som IES har kritiserats för att inte acceptera). Skolinspektionen kunde dock godta vissa ordningsregler, men endast om eleverna är med och beslutar om dem. Detta krav på elevinflytande gäller även undervisningens innehåll. Skolinspektionen hotade 2012 att dra in tillståndet för IES när det framkom att det var lärarna och inte eleverna som bestämde vad som lärdes ut. [7] Det är svårt att begripa att lagstiftningen ställer och har ställt den här typen av krav och att tillsynsmyndigheterna väljer att göra så strikta tolkningar. Speciellt när det gäller skolor som på det hela taget håller hög kvalitet och fungerar utomordentligt väl.

Information om skolkvalitet

Skolkvalitet ökar i värde när det finns information om den – det vill säga när det går att ta reda på vilka skolor som fungerar väl och varför. Sådan information behövs av flera skäl. Föräldrar och elever behöver veta hur bra olika skolor är när de ska välja mellan dem. Stat, kommun och myndigheter behöver veta hur bra olika skolor presterar för att utkräva ansvar och sätta in stöd. Därtill behöver rektorer och lärare information om elevernas kunskaper för att förbättra det pedagogiska arbetet. Att tillgängliggöra mått på skolkvalitet skulle också leda in forskare och utredare på frågor om varför en del skolor är bättre än andra och vilka fördelar det ger eleverna. Det vore till exempel värdefullt att utröna vilken roll skolors kvalitet har spelat för den uppmärksammade ökningen i variationen mellan skolor när det kommer till elevernas resultat. Här har olika varianter av skolornas socioekonomiska sammansättning varit standardförklaring, medan man nästan inte alls har talat om kvaliteten i skolan. [8]

Tyvärr har svenska regeringar inte ägnat särskilt stor uppmärksamhet åt kvalitetsinformation i skolsystemet. Det gäller oavsett partifärg. Man kan till exempel tycka att den borgerliga regeringen som införde friskolesystemet i början av 1990-talet borde ha sett till att föräldrarna har tillgång till relevant och rättvisande kvalitetsinformation inför valet av skola till sina barn. De rödgröna partierna borde å sin sida efterfråga bättre kvalitetsmått för att kunna bedöma och påverka den omhuldade jämlikheten i skolsystemet.

I skolsammanhang talar man ofta om likvärdighet. Det är ett mångtydigt begrepp som ofta begränsas till att mäta det genomsnittliga som elevernas socioekonomiska bakgrund har på deras studieresultat. Förhållandet mellan kvalitet och likvärdighet är komplicerat och spänningsfyllt. En kompensatorisk skolpolitik omfördelar resurser från skolor som fungerar väl, till skolor med stora problem. Det finns flera skäl att göra så, men baksidan är att skolor som underlåter att lösa sina problem belönas för det ekonomiskt.

Om klassrummen är för stökiga måste man först etablera ordning och reda innan penningtillskott gör någon nytta. Det kan nämnas att Sverige var det land i OECD:s TALIS-undersökning med mest ogiltig frånvaro bland eleverna. När det gäller hot och glåpor mellan elever var det bara i Brasilien – ett land med enorm social utslagning och stora sociala klyftor – som det såg värre ut än i Sverige. [9] Förhoppningsvis kan man skönja ett uppvaknande hos Skolverket, där generaldirektören **Peter Fredriksson** har betonat att mer pengar kan göra skada om de ingår i ett synsätt som innebär att en skola slipper ta ansvar för sina elevers resultat. [10]

Ett alternativ till omfördelning av resurser är att låta de bästa skolorna expandera och locka till sig fler elever. En sådan utveckling skulle kunna bli värdefull på några års sikt, men skulle också skapa förlorare på kortare sikt i form av de elever som av olika anledningar blir kvar på de svaga och krympande skolorna.

Det måste sägas att de potentiella konflikterna mellan utbildningskvalitet och likvärdighet är svårångade empiriskt. Jämförande studier av Pisa-testerna tyder om något på att länder med minskade skillnader i studieresultat har fått se de genomsnittliga studieresultaten förbättras. [11] Dessa studier kan dock inte tolkas i termer av orsak och verkan, och fångar inte de underliggande mekanismer genom vilka resultatskillnader mellan skolor hänger samman med den genomsnittliga resultatnivån. Många politiker gör det enkelt för sig och utlovar kort och gott att alla skolor ska vara lika bra.

Vad som saknas

Det finns i dag två stora informationsbrister i det svenska skolsystemet. En grundläggande brist är avsaknaden av externt rättade kunskapskontroller. Varken provresultat eller betyg är jämförbara mellan skolor eftersom lärarna rättar sina egna elevers prov och även sätter deras betyg. Därtill kommer avsaknaden av kvalitetsmått som mäter elevernas progression – det som ekonomer

brukar kalla ”förädlingsvärde”. Att jämföra elevernas resultat när de börjar och när de slutar på en skola säger mer om hur mycket de lärt sig än vad som kan utläsas av deras slutbetyg. Den kvalitetsinformation som ändå finns, till exempel i Skolverkets Salsa-modell, har inte heller presenterats på ett lättillgängligt sätt.

En vanlig invändning mot kvantitativa mått på kvalitet – det vill säga sådana som bygger på statistiska sammanställningar av bland annat elevernas resultat – är att de endast fångar en begränsad del av den kvalitet man skulle vilja mäta. Det går dock utmärkt att kombinera kvantitativa mått med mer kvalitativa bedömningar – det vill säga mer djupgående observationer som inte alltid kan översättas i statistik. Så gör också den engelska skolinspektionen Ofsted. Efter en inspektion bedöms engelska skolor på en fyrgradig betygsskala: *inadequate*, *requires improvement*, *good* och *outstanding*. Det lägsta betyget *inadequate* utdelas endast vid mycket svaga elevprestationer. Förutom ett övergripande betyg publicerar Ofsted även fyra underliggande betyg för elevernas prestationer, undervisningens kvalitet, elevernas beteende och säkerhet, samt skolans styrning och ledning. Som i fallet med Internationella Engelska Skolan har den svenska Skolinspektionens fokus i stället varit riktat mot regelefterlevnad. Skolinspektionen har fastnat i en svårartad formalism där antalet böcker i skolbiblioteket eller elevdemokratins omfattning, väger tyngre än undervisningens kvalitet och elevernas studieprestationer. Samtidigt tyder engelsk forskning på att de resultatinriktade skolinspektionerna har positiva effekter på skolornas resultat. [12] De positiva effekterna är störst för skolor som får det lägsta betyget *inadequate* och det beror huvudsakligen på att de hotas med stängning om de inte förbättrar sig.

Det spelar roll vilken information som finns tillgänglig. Föräldrar och elever kommer att reagera på den information som de känner till. I avsaknad av tydliga mått på utbildningskvalitet – som kvantitativa progressionsmått eller den engelska skolinspektionens kvalitativa bedömningar – får de hålla till goda med befintlig information om skolors rykte och popularitet samt absoluta elevresultat (vilka till stor del avspeglar elevernas socioekonomiska bakgrund). Det finns mycket att vinna på bättre information så att man kan uppskatta hur mycket eleverna på olika skolor kan förväntas lära sig. Då slipper föräldrar och elever försöka gissa sig till detta utifrån elevsammansättning och andra skolegenskaper som enkelt går att observera. Skolor som ställer hårda krav och upprätthåller god ordning skulle kunna visa svart på vitt att detta ger ökade kunskaper – i den mån så är fallet. Dessutom skulle bättre kvalitetsinformation ge skolorna motiv att höja elevernas kunskaper istället för att putsa upp fasaderna. Kvalitetsinformation är med andra ord ett smörjmedel som får skolor att konkurrera med kunskap.

Henrik Jordahl är docent i nationalekonomi och programchef vid Institutet för Näringslivsforskning.

NOTER

[1] Thomas Sowell, ”Patterns of black excellence”, *The Public Interest*, 43, s. 26–58, 1976.

[2] Nicholas Bloom, Renata Lemos, Rafaela Sadun och John Van Reenen, ”Does management matter in schools?”, *Economic Journal*, 125(584), s. 647–667, 2015.

[3] Adriana Di Liberto, Fabiano Schivardi och Giovanni Sulis, ”Managerial practices and student performance”, *Economic Policy*, 30, s. 683–728, 2015.

[4] Joshua D. Angrist, Susan M. Dynarski, Thomas J. Kane, Parag A. Pathak och Christopher R. Walters, ”Who Benefits from KIPP?”, *Journal of Policy Analysis and Management*, 31(4), s. 837–860, 2012.

[5] Gustav Fridolin, ”Så räddar vi skolan på 100 första dagarna”, *Aftonbladet*, 2014-03-05, <https://www.aftonbladet.se/debatt/a/RxKAOO/sa-raddar-vi-skolan-pa-100-forsta-dagarna>

[6] Barbara Bergström och Hans Bergström, *Tough Love: Internationella Engelska Skolan de första 25 åren*, Ekerlids Förlag, 2018.

[7] Den som till äventyrs tvivlar på det lämpliga i att detta avgörande ligger hos lärarna kan med fördel läsa Magnus Henrekson (red.), *Kunskapssynen och pedagogiken: Varför skolan slutade leverera och hur det kan åtgärdas*, Dialogos Förlag, 2017.

[8] Se till exempel Skolverkets rapport nr 467 ”Analyser av familjebakgrundens betydelse för skolresultaten och skillnaden mellan skolor”, 2018.

[9] Skolverket, ”TALIS 2013: En studie av undervisnings- och lärmiljöer i årskurs 7–9”, Rapport 408, 2014.

[10] ”Mer pengar löser inte problemen i skolan”, *Dagens Samhälle*, 2017-08-17, <https://www.dagensamhalle.se/nvhet/mer-pengar-loser-inte-problemen-i-skolan-18153>

[11] Philip D. Parker, Herbert W. Marsh, John P. Jerrim, Jiesi Guo och Theresa Dicke, ”Inequality and excellence in academic performance: Evidence from 27 countries”, under publicering i *American Educational Research Journal*.

[12] Se kapitel 5.3 "Effekten av skolinspektioner" i Gabriel Heller Sahlgren och Henrik Jordahl, *Information – ett verktyg för bättre skolsystem*, SNS Förlag, 2016.

Kvartal
Box 3104, 103 62 Stockholm
info@kvartal.se

Tidskriften Kvartal ska främja en vuxen samhällsdebatt genom vederhäftig och saklig samhällsjournalistik, och bidra till att stärka och återupprätta civilitet, rättsstat och fungerande normer. Kvartal ägs och finansieras av Insamlingsstiftelsen Kvartal och står fri från kopplingar till politiska partier och intresseorganisationer.

© KVARTAL 2018 | [INTEGRITETSPOLICY](#)